УДК 008:[811.161.1’373.7+811.161.3’373.7]

Г. Г. Демиденко
Державний вищий навчальний заклад «Криворізький державний педагогічний університет» (Україна), кафедра української мови

ІНТОНАЦІЙНО-ГОЛОСОВИЙ ОБРАЗ УКРАЇНЦІВ І БІЛОРУСІВ (на матеріалі фразеології)

В статье описана специфика украинского и белорусского невербального поведения, в частности проанализирована и систематизирована парадигматика интонационно-голосовых свойств представителей двух наций. В результате анализа фразеологизмов были выявлены этнокультурные особенности межличностного взаимодействия представителей одной линвокультуры.

The article describes the specifics of Ukrainian and Belarusian non-verbal behavior. It analyzes and systematizes paradigmatics of intonation and voice properties of representatives of two nations. Phraseology analysis identifies ethnic and cultural features of interpersonal interaction among the representatives of certain linguistic community.

Ключевые слова: фразеологизм, этнокультура, интонация, голос, фонация, укранский язык, белорусский язык.

Key words: idiom, ethnic culture, intonation, voice, phonation, Ukrainian, Belarusian.

Однією з визначних характеристик мовознавчих студій останніх років стала активізація культурологічних досліджень, що передбачають осягнення здобутків різноманітних царин науки: психології, етнокультурології, лінгвокультурології, етнолінгвістики тощо. За таких умов у сучасному лінгвістичному контексті фразеологічні одиниці (далі – ФО) розглядаються як багатогранний феномен, здатний до трансляції національних смислів, створення образу народу загалом.

Фразеологічні номінації невербальної поведінки представників певної нації виступають виразником знань про паралінгвальні засоби спілкування в межах окремого етнопростору. Традиційним для українського та білоруського мовознавства є розуміння поняття і природи паралінгвістики як розділу мовознавства, що вивчає невербальні засоби спілкування (різноманітні жести, міміка, зміна кольору шкіри, пози, ходьба, характер дихання, фонація, а також виразні графічні знаки).

Актуальність нашої розвідки зумовлена постійно зростаючим інтересом до вивчення несловесної взаємодії представників однієї

Электронный архив библиотеки МГУ имени А. А. Кулешова

лінгвоспільноти. Інтонаційно-голосовий образ українців і білорусів має за основу психологічну реальність, постає корелятами людських характерів, почуттів, індивідуальних і соціальних міжособистісних стосунків, різноманітних поведінкових реакцій. Ці співвідношення є надстійкими, що сприяє утворенню у свідомості людей стереотипних уявлень про форми прояву емоцій, про розподіл інтерперсональних ролей і про структури поведінки, відображені в мовленнєвій просодиці [6, с. 223]. Подібні стереотипи зафіксовані у відповідних моделях комунікації та стійких одиницях мови. Такі лінгвоодиниці пропонуємо вважати фонаційними фраземами, що кваліфікують групу стійких зворотів, семантичні особливості яких пов'язані з усіма характеристиками голосового апарату людини (інтонацією, темпом мовлення, тембром, мелодикою та ін.).

Відзначимо, що фонаційні засоби в паралінгвальному плані окреслити набагато складніше, ніж інші невербальні компоненти. За своїми функціями вони наближаються до умовних індексів [1]. У різних культурах існують певні асоціації між якісними властивостями голосу й особистісними характеристиками комунікантів або їх почуттями та емоціями. У межах вислову вербальні та фонаційні засоби функціонують синхронно, і це зумовлює їхню тісну взаємодію в інтерпретації смислової й оцінної інформації. Знання прийнятих у суспільстві норм цієї взаємодії складає частину когнітивного аспекту фонаційних засобів [3, с. 58].

Із погляду семантики фонаційні фразеологізми, що вербалізують інтонаційно-голосові особливості українців і білорусів, можна розподілити на окремі фразеосемантичні групи (крик, мовчання, швидке / повільне мовлення, відсутність дикції). У пропонованій науковій праці розглянемо сталі звороти із загальним значенням «говорити на підвищених тонах, кричати, галасувати, верещати».

У кількісному вимірі досліджені ФО на позначення крику, голосної розмови, підвищення голосу виявляють найбільшу відтворюваність. Насамперед варто звернути увагу на ті лінгвоодиниці, де у структурі локалізовано лексему *голос*, а саме: укр. *розпускати* ***голос*** [7, с. 613]; *зриватися з* ***голосу*** [7, с. 272]; *піднімати* (*підіймати*, *підносити*) *голос* [7, с. 127]; блр. *на увесь (поўны)* ***голас*** – 'вельми гучна, моцна (крычать, плакаць, спяваць)' [4, с. 316]; у *адзін* ***голас*** – '1) адначасова, разам (гаварыць, крычаць)' [4, с. 317]; *немым* ***голасам*** (*крычаць*, *вішчаць*) – 'вельмі гучна, шалёна, роспачліва' [4, с. 317]. Білоруські фраземи характеризують інтонаційні властивості представників лінгвокультури як «вельми голосливих», «таких, що гучно і шалено кричать, говорять, плачуть».

Особливості фонації таких висловів, як-от: укр. *не своїм* (*нелюдським*, *несамовитим*) *голосом* [7, с. 160]; *піднімати голос* [7, с. 510]; *давати*

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова

/ *піднімати* (*підіймати*, *підносити*) *голос* [7, с. 510]; *давати голос* [*свій*] [7, с. 173] можуть бути визначені контекстуально, лише за умов комунікації та пов'язані з фізіологічними особливостями суб'єкта. Вони залежатимуть від його психічного стану, до кінця не зрозумілого з контексту фразем. Наприклад, прикметники *нелюдський*, *несамовитий* здатні передавати значний діапазон емоцій – від розпачу до гніву, дієслівні компоненти *піднімати* / *підносити* / *давати* також не уточнують, наскільки змінюються звукові коливання, жодним чином не кваліфікуючи гучність. В українському вислові *не своїм* (*нелюдським*, *несамовитим*) *голосом* [7, с. 160], який уживається з дієсловами *кричати*, *верещати*, і означає 'дуже голосно, надривно' модальність можна визначити, як зазначалося, контекстуально. Натомість білоруська ФО *не сваім* ***голасам*** із дієсловами-суповідниками *крычаць*, *гаварыць* [4, с. 317] у своїму визначенні 'вельмі гучна, шалёна, роспачліва' вже містить емоційну складову суму, розпачу, надмірного хвилювання чи збудження. Подібні уточнення наявні й у дефініції білоруського виразу *падымаць (узнімаць)* ***голас*** – '2) гаворачы з раздражненнем, гучней, чым звычайна, перабіваць каго-н.' [4, с. 203], пов'язаного з роздратуванням, сильним незадоволенням чимось. В українські мові зафіксовано фразему на позначення крику *не своїм* ***гласом***, яка демонструє амплітуду інтонаційного збудження як 'дуже голосно' [8, с. 127], однак про емоційну складову в семантиці немає жодних зауважень.

Досить емоційними є українські вислови на кшталт *брати криком* [7, с. 41]; *рвати горло* [7, с. 595]; *кресати словами* [7, с. 312]; *піднімати пилюгу* (*пилюку*) [8, с. 383]; *піну пускати* [8, с. 387], в основі яких простежуємо яскраві метафоричні перенесення, пов'язані з властивими мовцям фізіологічними процесами і станами, з фізичними діями та їх результати (емоційне збудження → маніпуляція з пилом).

Аналіз мовних фактів демонструє й певні стилістичні особливості фонаційних сталих зворотів. Наприклад, знижений стилістичний план властивий здебільшого грубим фраземам: *відкривати* [*свою*] *рукавицю* (*рукавичку*); [8, с. 436]; *одзяпити* (*одцибенити*) *вершу* [8, с. 89]; *розкатати вершу* [8, с. 89], де *верша* – зневажливе найменування рота. У вульгарному контексті функціонує ФО *роззявляти пащеку* (*пельку*) [7, с. 609].

Культурно-національна інформація щодо особливостей крику у процесі міжособистісної комунікації синтезована й у порівняльних зворотах, де дієслово на позначення мовленнєвих дій виведене на межі ФО й розглядається як їхнє лексичне оточення, а саме: укр. *як у тинку застряти* зі сл. кричати ('дуже голосно' [8, с. 489]), блр. *на ўвесь свет* – '1) вельмі гучна, голасна, моцна (крычаць, галёкаць і пад.)' [4, с. 514]. Інтонаційну своєрідність спілкування українців ідентифікують також зоофразеологізми:

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова

як ***коза*** *на прив'язі* [8, с. 265]; *як скажена* ***корова*** [8, с. 280], для білорусів надмірні вигуки та зойки пов'язані з фізичним стражданням і болем, як-от: *крычаць, храпці* ***як недарэзаны (-ая, -ае, -ыя)*** [4, с. 129]; *крычаць, верашчаць* і пад. ***як рэзаны (-ая, -ае, -ыя)*** [4, с. 481].

Інтенсивність різких звуків голосу ілюструють вислови з наявними у структурі лексемами, що позначають просторові координати поширення звуку, наприклад, укр. *на всю* ***губернію*** [8, с. 161] і блр. *на ўсю* ***іванаўскую*** [9, с. 247]. В українській фразеології відображено історичні факти адміністративно-територіального поділу земель Російської імперії, до складу якої довгий час входила Україна. Білоруське фразеографічне джерело фіксує ужиток півкалькованої російської фраземи зі значенням 'вельмі гучна, голасна (крычаць, храпці і пад.) і у поўную меру (рабіць што-н.)' [9, с. 247]. Семантичний діапазон фраземи розширений, адже крім називання звукових явищ, зроблено акцент на виконання певних дій з максимально вираженим результатом, у повному обсязі. Виникнення ФО традиційно повязують з агоронімом *Іванівська площа*, яка знаходиться в Москві. На цій площі з XVI ст. огошувалися царські укази, і з урахуванням величини місця і простору всі публічні заяви були гучними. На думку В. Мокієнка, сталий зворотом утворився на основі виразу більш повної форми *во всю ивановскую мощь* шляхом субстантивації прикметника та усічення іменника. Компонент *іванаўскі* не мав стосунку до Іванівської площі, а походив від антропоніма Іван (герой багатьох народних казок) [9, с. 247].

Фонаційні фраземи, які «озвучують» голосову поведінку білорусів й українців, функціонують у процесі комунікації не лише як мовні елементи для передачі інформації, смислів, ідей. У такому разі вони є транслятором ментальності народу, зберігають у своїй структурі голос не однієї, конкретної людини, а етносу загалом з його неповторними інтонаціями і переживаннями.

Література

1. Демиденко, Г. Г. Фонаційні фразеологізми як характеристика манери висловлюватися (особливості фонації, голосу, інтонації) / Г. Г. Демиденко // Філологічні студії : науковий вісник Криворіз. держ. пед. ун-ту. – 2010. – Вип. 5. – С. 18–24.

2. Колшанский, Г. В. Паралингвистика / Г. В. Колшанский. – [2-е изд.]. – М. : КомКнига, 2005. – 96 с.

3. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 1. – 672 с.

4. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 2. – 704 с.

5. Крейдлин, Г. Е. Невербальная семиотика / Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова

6. Рачковская, А. В. Лексика и фразеология, называющие мимику, жесты и особенности фонации: закономерности семиотизации паралингвистических явлений : автореф. дис. … канд. филол. наук : 10.02.19 / А. В. Рачковская. – Минск, 2005. – 21 с.

7. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко [та інш.]. – Київ : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

8. Ужченко, В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – [6-е вид., перероб. й доп.]. – Луганськ : Вид-во ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2013. – 552 с.

9. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004. – 448 с.

Электронный архив библиотеки МГУ имени А.А. Кулешова